

ТЕСТ ДЛЯ КОНТРАКТОВОЇ ПОВЕРНЕННЯ НА ПЛОЩУ

Світлана Шліпченко

Все почалося восени 2008 року, коли, абсолютно випадково¹, спільнота УКМА дізналася про великі плани міської влади щодо *реконструкції* Конtrakтової площі, а точніше буде сказати — про її тотальну перебудову. Далі були збори в ЦВК, обговорення планів спротиву, протести на День Академії, створення робочої групи при НаУКМА, дискусії та круглі столи, звернення до преси і муніципальної влади...

На жаль, Конtrakтова — не єдина «гаряча точка» нашого міста: громадське обурення будівництвом у зоні історичної забудови, знищенням парків, дитячих та спортивних майданчиків, засиллям авт і майже цілковитою відсутністю пішохідних зон та велосипедних доріжок (власне, всього того, що складає життєвий простір мешканок і мешканців міста) виливається у численні акції спротиву. Часом вони стихійні, часом — більш-менш сплановані, як-от мітинги за збереження Андріївського узвозу чи «окупація» Гостиного двору. Здебільшого усіх їх об'єднує єдиний фокус — протест: сказати «ні» забудові, зупинити бульдозер, не допустити на будмайданчик робітників. Але куди рухатися далі? Адже місто потребує постійного оновлення, і життя у місті не може застигнути, зупинитися чи «музеєфікуватись». Абсолютно очевидно, що та ж сама Конtrakтова вимагає докладання серйозних зусиль архітекторів і планувальників: сьогодні вона мало нагадує міську площу і в сенсі завершеного архітектурного рішення, і в сенсі доступного та якісного публічного простору. Це конгломерат фрагментів, просторів, образів, об'єктів, що, здається, жодним чином не пов'язані в якесь значуще ціле. Власне, тут і виникає питання — як зрушити з місця, здійснити критичний перехід від протесту до проекту?

Відповідь (непроста, неоднозначна, але, тим не менш, перспективна) постала у вигляді міжнародного та міждисциплінарного воркшопу «*Конtrakтова площа: сценарії розвитку*», проведеного цьогогоріч у рамках архітектурного фестивалю CANactions у партнерстві з Фондом імені Гайнріха Бюлля в Україні. Завдання і справді було складним, адже, не пропонуючи фіналізованого архітектурного проекту, а розробивши своєрідну «дорожню карту» із правилами урбаністичного синтаксису та переглядом функцій і значень просторів, три команди архітекторів та група «*Місто*» мали розкрити потенціал Конtrakтової як міської площі і як, у певному сенсі, парадигматичного публічного простору. Інакше кажучи, продемонструвати можливості перетворення хаотичного скупчення людей, споруд, транспорту в культурний «хаб» міста.

Спробую підсумувати результати цієї роботи.

Перше і головне: воркшоп став унікальною лабораторією, ще раз нагадавши про те, що архітектурні та урбаністичні форми (або «сконструйоване довкілля») в жодному разі не редукується до простої суми *функціонального* та *естетичного*. Вони (ці форми) не просто репрезентують чи відображають певний соціальний порядок, а самі є основою, що конститууює і «соціальне», і «культурне». Протести, «окупації», власне воркшоп і дискусія, що

1. Це був короткий сюжет на тепер закритій програмі міських новин каналу «Сіті».

відбулася слідом за ним, чітко показали, що міська площа знову може стати тим простором, де люди збираються для того, щоб їхній голос почули і врахували. Але за умови, що шукаємо відповіді на два провідні запитання: 1) *Хто* має право на Контрактову (хто має право висловлювати свої міркування щодо планів розвитку площі) і 2) *У який спосіб* це право повинно втілюватися проектами чи проектними пропозиціями?

Друге. Пропозиції команд показали здатність учасниць і учасників розуміти та символічно артикулювати стосунки «глобального» і «локального», ми навіть побачили певну гнучкість у їхньому підході до цих понять. І локальність, і глобальність постали багатомірними історично та просторово, але формулювались вони довкола кількох головних концепцій: «європейської міської площі», «багатошарового пирога» (команда 1), «зон, що резонують» (команда 2), «урбаністичного килима» (команда 3), «голосів міста», що реагують на реальні та запропоновані способи перебування й освоєння просторів, і «матриці оцінювання» (4 група «*Місто*»). Останні чотири концепції явно спирались на ширше, так би мовити, наднаціональне поняття «європейського міста», але при цьому команди намагались трактувати його по-своєму. Архітектори забезпечили «засоби»: розвантаження площі, зміна транспортної ієрархії, створення «точок тяжіння», реабілітація старих споруд, організація пішохідних зон, і взагалі — переорієнтація простору на пішоходів, переобладнання перших поверхів споруд і зміна їхнього функціонального призначення, забезпечення доступності публічних просторів (відкриття та переосмислення функцій Гостиного двору, реорганізація кіосків, вуличної торгівлі і кафе тощо), визначення можливих локацій для майбутньої забудови і розвитку. Водночас група «*Місто*» взялася за розробку «концептуального інструментарію» — власне визначення «голосів міста» з метою переозначування площі (публічні простори, доступність, відвоювання пішохідних зон, способи і нові можливості перебування у просторі, пропозиції щодо використання споруд, що вже існують, ставлення до історичного спадку), розробки механізму участі громади в процесі проектування і розробки завдання, можливостей висловити свою думку, визначення актуальних проблем.

Процес переозначування Контрактової як міської площі допоміг краще зрозуміти та багато в чому прояснити і саму концепцію «європейської міської площі» (як узагальнення, як стратегічної референції), а це уможливило і виправдало її застосування як культурної стратегії у подоланні глобалізованої стандартизації, втіленої в образі всюдисущого «шопінг-молу». Важливо також відзначити, що в цьому процесі переозначування концепція «європейської міської площі» постала достатньо гнучкою — не у вигляді якогось позачасового архетипу, а як цілком придатна до інструменталізації продуктивна ідея евтопії (що в принципі має закладатися в основу кожного архітектурного підходу, на чому неодноразово наполягав Льюїс Мамфорд).

При тому, що командами було запропоновано досить широкий вибір проектних пропозицій, у жодній (підкреслюю — в жодній!) з них авторки й автори не звернулися до репрезентаційної моделі історичистичного регіоналізму (а простіше — до нехитрої імітації набору позачасових класицистичних форм початку 19 століття з нереалізованого комплексу Вільяма Гесте), як це було зроблено в офіційному проекті пана Лосицького. І що б там не говорили, але саме проект великої реконструкції, розроблений свого часу Валентиною Шевченко (за участю того ж Юрія Лосицького), розбудив ті суперечності та ускладнення, з якими нам довелося зіштовхнутися сьогодні. Як би парадоксально це не прозвучало, але замість позірної «викінченості і завершеності композиційного ансамблю» (що насправді означає повну фіналізацію і закритість до подальшого оновлення чи розвитку) ми отримали потенційну дестабілізацію ситуації. Хоча, треба сказати, що традиційно кожен архітектурний проект є таким, що вловлює та формалізує наші уявлення про майбут-

не, тим самим пропонуючи певну сталість і певність.

Власне, обидва проекти втілюють ідеї «гранд-манери» у плануванні. Обидва (і старий проект В. Шевченко, і його продовження — проект Ю. Лосицького), принаймні формально, спираються на поняття *архітектурного ансамблю*, який є прямим породженням класицистичного підходу — оперування великими, позачасовими абстрактними формами, амбівалентність щодо місця (місцезнаходження і контексту), апелювання до раціонального порядку та ретельна розробка композиції. «Гранд-манеру» ми зазвичай асоціюємо з потужною централізованою владою, її розмах і масштабність передбачають абсолютного безперешкодного процес прийняття рішень та волю за будь-яку ціну здійснити задумане. Втім, коли така «залізна воля» або «залізна рука» відсутні, грандіозні плани так і залишаються на папері. Власне, це й сталося і з проектом В. Гесте, і з проектами В. Шевченко та Ю. Лосицького.

Більше того, головною рисою нещодавнього офіційного проекту «реконструкції» є джентрифікація, що водночас і експлуатує, і пожирає минуле Контрактової. Віддаючи перевагу неприхованому споживацтву та обираючи цілком певний архітектурний стиль, цей проект не лише відкидає інші шари архітектурної історії площі (конструктивізм, ар-нуво, радянський класицизм 1950-х), але повністю ігнорує соціальний вимір, виключаючи певні соціальні групи — студентство, людей похилого віку, дітей, людей з обмеженими можливостями пересування, людей з невисокими статками, безхатків — тим самим підриваючи саму ідею «європейської міської площі» як місця соціальної інтеракції. Однак треба зауважити, що спроби кинути виклик владі та змінити просторові структури зсередини ризикують і самі стати частиною неоліберальних політик споживацтва. Скажімо, те ж відновлення/створення пішохідних зон дуже просто може прислужитися процесам джентрифікації, як це часто трапляється у просторах торговельних центрів, метою яких є радше заохочення споживання, аніж створення умов для соціальної взаємодії/інтеракції (що й бачимо в проекті «оновленого» Гостиного двору). А фестивальна атмосфера «окупацій» та протестів може вичерпати себе у коловороті видовища та риторичних змагань між протестувальниками та владою.

На противагу офіційному проекту, в альтернативних проектах воркшопу підкреслювався і застосовувався принцип підходу «знизу-вгору», робилася спроба проявити зв'язки мешканців і території, по-новому артикулювати локальні соціальні та просторові практики, відокремити практики небажані і непритаманні цьому місцю (засилля авт, хаотичне паркування і торгівля тощо), та запропонувати нові, що уможливили би перетворення площі у простір, де зустрічаються і змішуються представники та носії різних культур і способів життя — у місце, де змішуються розмаїтості.

Наступне. Спільнота Контрактової (і це ми побачили в студентських дослідженнях та альтернативних проектах) виявилась набагато різномірнішою та строкатішою, аніж та, що її традиційно асоціюють із цим місцем. Просторові трансформації, запропоновані у проектах воркшопу, уможливають появу нових ідентичностей, пов'язаних із місцем і породжених ним. Хоча гетерогенність сама по собі не є запорукою виникнення відчуття громадянської приналежності (про що неодноразово говорив барселонський філософ та урбаніст Пеп Субірос). Утім, саме місто, його простори мають створювати умови для виникнення відчуття приналежності, через формування специфічної урбаністичної культури відбувається й формування спільного інтересу чи уявлень про майбутнє. Виглядає, що оновлена Контрактова могла б стати одним із таких місць.

Визначення «локального» цілком може бути політизоване та монополізоване й відбивати погляди зовсім невеликої групи — скажімо, тих-таки представників муніципальної влади, інвесторів чи архітекторів-планувальників, які сподівались досягти у своєму про-

екті автентичності та прив'язаності до конкретного місця (*site-specificity*), звертаючись до форм так ніколи й не збудованого проекту Гесте. Те саме стосується представниць і представників Подільської громади, які наполягали на своєму винятковому праві визначати, що може і що не може бути збудованим на Контрактовій. Все це має також застерегти від не опосередкованого критичним ставленням возвеличення будь-якої форми «локального» у його протистоянні «глобальному». Офіційний проект відновлення Контрактової чудово демонструє, що у цьому випадку локальне відображає пріоритети нечисленної локальної групи, чий інтерес наві'язується іншим, таким самим локальним дієвцям, яких, однак, було позбавлено права на площу. Це також показує, що учасників і учасниць боротьби із глобалізацією не можна чітко розділити за принципом «прибічники глобального» — «адвокати локального».

Поняття історії і традиції є частиною загальноновживаної стратегії конструювання локальної окремішності, сингулярності. Історія і традиція — це живий культурний та політичний ресурс урбаністичного оновлення, що вивільняє та обмежує водночас, інструмент постійної боротьби між різними соціальними чи політичними групами. Рішення щодо реставрації, консервації чи відновлення певних історичних структур є частиною процесів проєкції нових і старих образів міста з метою вибудови чи консолідації колективної ідентичності мешканок і мешканців. Щоразу вирішуючи, які історичні будівлі залишити, а які знести, представництво місцевої, міської чи державної влади або орган такої влади бере на себе відповідальність за втручання в історичний наратив місця. Однак навіть збудовані з чистого аркуша копії (той-таки Гостиний двір) можуть транслювати традиційні цінності громадянської і міської приналежності, слугувати опорними точками спільної урбаністичної пам'яті або показувати, як можна сьогодні пристосовувати й апропріювати конкретні простори.

Нарешті, консерватизм урбаністичних реконструкцій (офіційний проект реконструкції Контрактової) демонструє загальну тенденцію підходів до оновлення в українських містах. У часи трансформацій планувальники віддають перевагу не експериментаторству, а випробуванню та обкатанню моделям планування «згори-вниз», де політ фантазії не виходить за рамки тривіальної джентрифікації чи комодифікації, вважаючи їх найкращою стратегією реагування на радикальні соціальні і просторові зміни. А опираючись на образний ряд віддаленого минулого — класицизм початку 19 століття — вони сподіваються обійти конфлікти й гострі кути безпосереднього теперішнього.

Колись, у 1909 році, автор великого плану розвитку Чикаго Деніел Бернем заявив: «Не створюйте малих планів, вони не мають магічної сили змусити скипіти людську кров!» Сто років потому Джозеф Рикверт у завершальних пасажах своєї чудової книжки *«Спокуслива властивість простору: історія та майбутнє міста»* (Рикверт, 2002)² напише таке: «Не варто спокушатися масштабом; створюйте малі плани. Багато малих планів».

Останні події довкола Контрактової та Гостиного двору, мабуть, є чи не останнім тестом на виживання для площі. То чи побачить вона колись свій ренесанс, чи відновить свій статус «європейської п'яци» як символу живої й незнищенної урбанності, чи відновить свою властивість бути місцем «множинності точок дотику-контакту» (Р. Сеннет)? Чи, може, всі сподівання городян буде поховано під красивими формами ще одного бізнесово-торгівельно-розважального центру? Гадаю, великою мірою це залежить від нас.